

מלאך הברית

קוים לדמותו של אליהו הנביא זכור לטוב

ראשי פרקים

פתיחה

"בריתי היתה אתו"

"החיים"

"והשלום", "בשלום ובמישור הלך אתי"

"תורת אמת היתה בפיהו", תורה יבקשו מפיהו"

"ורבים השיב מעון"

אליהו מלאך הברית

פתיחה

במאמרנו 'טומאה וטהרה בגויים ובצדיקים' הבאנו מספר מדרשים שמהם עולה כי אליהו היה כהן. מתוך כך התקשו הראשונים כיצד החיה אליהו את בנה של האלמנה (מל"א יז, יז-כד), והרי אסור היה לו להיטמא למת?

ר"י (תוס' במ קיד ע"ב, ד"ה 'אמר') תירץ שהיה כרוז לאליהו שהוא יחיה את בן האלמנה, ולכן היה מותר לו להיטמא לבן האלמנה משום פיקוח נפש¹. כתנא דבי אליהו (רבה יח, ד"ה 'פעם אחת היי') מובא שאותו בן היה משיח בן יוסף. כדי להבין יותר את משמעות החיאתו של משיח בן יוסף ע"י אליהו אנסה להעלות קוים מסוימים ביחס לאופיו ותפקידו של אליהו, ואולי מתוך כך יתברר יותר מה מסמל מעשה ההחיאה.

הנביא מלאכי (ב, ד-ז) מוכיח את הכהנים שמזלזלים בעבודת המקדש ומחללים את ברית הלוי. בדבריו הוא מתאר את הדמות האידיאלית של הכהן:

וידעתם כי שלחתי אליכם את המצנה הזאת להיות בריתי את לוי אמר ה' צב-אות. בריתי היתה אתו והייתם נהשלים ונאמנם לו מוכא וניראני ומפני שמי נחת הוא. תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון. כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צב-אות הוא.

כפסוקים אלה מתוארות מספר תכונות, שאפשר לראותן בדמותו של אליהו בין בתיאורי התנ"ך ובין במדרשי חז"ל².

"בריתי היתה אתו"

אליהו נקרא מלאך הברית – שכן הוא המקנא לברית (מל"א יט. ד): "קנא קנאתי לה' אֶל־להי צבאות כי עָזְבוּ בְרִיתִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". פסוק זה מזכיר את הפסוקים ביחס לפינחס (במדבר כה, יא-יג):

פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן השיב את חַמְתִּי מעל בני יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאוֹ אֶת קִנְאָתִי בְּתוֹכְכֶם... הנני נתן לו את בריתי שלום. והִתְהַה לוֹ וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו בְּרִית פְּהֵת עוֹלָם תַּחַת אֲשֶׁר קִנְאוֹ לֹא־לִהְיוּ...

כידוע, דרשו חז"ל (ילקוט פינחס תשעא, ד"ה 'אמר ר"ש') "פינחס הוא אליהו", וכך גם דרשו חז"ל (שם יהושע טו, ד"ה 'בעת ההיא') על הפסוקים "מה לך פה אליהו", "ניאמר קנא קנאתי" (מל"א יט, יג-יד):

אמר ליה: לעולם אתה מקנא? ! קנאת בשמים על גלוי עריות, וכאן את מקנא? !

עפ"י הבנה זו הסביר המדרש (שם) את מלאך הברית המופיע במלאכי (ג. א) כאליהו: "הנני שלח מלאכי ופנה דרך לפני... ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה כאמר ה' צב-אות"; ושם בפסוק ג: "וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי וזקק אתם פנה ובכסף והיו לה' מגישי מנחה בצדקה".

מתוך אותה קנאה לברית דרשו חז"ל (שם) שאליהו בא לכל ברית מילה, כדי לראות שעם ישראל שומר על הברית:

חיך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך. מכאן התקינו להיות עושין מושב כבוד למלאך הברית, שנקרא אליהו ז"ל מלאך הברית, שנאמר: "ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא".

"החיים"

הזכרנו שאליהו החיה את בנה של האלמנה; וכך דרשו חז"ל (סנהדרין קיג ע"א), כי ג' מפתחות לא נמסרו לשליח: של חיה, ושל גשמים, ושל תחיית המתים. כאשר נשבע אליהו שלא ירד טל ומטר בימי אחאב נתנו לו מפתח של גשמים, וכאשר רצה להחיות את בן האלמנה ביקש שיתנו לו את מפתח תחיית המתים, ונאמר לו שכדי לקבלו יצטרך להחזיר את המפתח של גשמים; ואכן, החזיר אליהו מפתח של גשמים וקיבל את המפתח של תחיית המתים.

נראה שיסוד מדרש זה הוא שג' מפתחות אלו הם נתינת חיים לעולם, ונתינה זו שייכת רק למקור החיים ולא לשום שליח. שום כוח טומאה בעולם לא יוכל ליצור חיים – אך מי שדבק בקב"ה מסוגל 'למשוך' ממנו חיים, כדברי המסילת ישרים (פכ"ו): "הנה הדבק בו

2 חז"ל דרשו פסוקים אלו על אליהו – ילקוט פינחס תשעא, ד"ה 'אמר ר"ש'; פרי"א פמ"ז.

יתברך דבקות גמור יוכל למשוך ממנו יתברך אפי' משך החיים עצמם, שהוא מה שמתחכם לו בפרט יותר מן הכל, וע"כ המתעלה במדרגות הקדושה "יכול להגיע דבקותו אל מעלה כל כך גדולה, שכבר יסר בידו מפתח של תחיית המתים כמו שנמסר לאליהו ולאלישע, שהוא מה שמורה על עצם ההתדבקות בו יתברך"; לכן סיימה הברייתא בסוף סוטה (פ"ט מ"ט): "ורוח הקודש מביאה לידי תחיית המתים ותחיית המתים באה ע"י אליהו זכור לטוב אמן".³ כך גם עולה מהגמ' בב"ק (ס ע"ב): "תנו רבנן: כלבים בוכים – מלאך המות בא לעיר, כלבים משחקים – אליהו הנביא בא לעיר"; אליהו הוא הניגוד של מלאך המוות.

עפ"יז ניתן להבין יותר מדוע דווקא אליהו מגלה לנו על טומאת גויים וטומאת צדיקים.⁴ העיקרון של טומאה שייך למקום בו יש הפסד של חיים או חיים שלא יצאו לפועל.⁵ אליהו יודע היכן יש חיים, וממילא יודע היכן חיים אלה פסקו ושם הטומאה שולטת. הוא יודע שנשמת גוי אינה כנשמת יהודי, שאין נשמת הגוי יכולה לצאת לפועל בעולם הזה, וממילא כאשר נשמה של גוי מסתלקת אין הטומאה שולטת שם כפי שהיא שולטת בגוויה של יהודי. דווקא אליהו יודע עד כמה הטומאה שולטת והוא יכול לגלות לנו שאין קברי עכו"ם מטמאים. במקביל הוא יודע שלמעלת הצדיקים – גם גופם לא מטמא, שכן הצדיקים הצליחו לקדשו ולהוציאו משליטת הטומאה. לכן דווקא ממנו אנו יכולים ללמוד על מקום הטומאה ומקום החיים.

"והשלום", "בשלום ובמישור הלך איתי"

הזכרנו שאליהו הוא פינחס, ועל פינחס נאמר (במדבר כה, יב): "הנני נתן לו את בְּרִיתִי שְׁלוֹם". וכך סוברים חכמים בסוף עדויות (פ"ח מ"ז) ביחס לתפקידו של אליהו: "לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום בעולם, שנאמר (מלאכי ג, כג-כד): 'הִנֵּה אֶנְכִי שֹׁלֵחַ לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא... וְהָשִׁיב לָב אָבוֹת עַל בְּנֵי וְלָב בְּנֵי עַל אָבוֹתָם". כך מופיע גם במדרש (ילקוט ש פינחס חשעא, ד"ה יאמר ר"ש) לגבי פינחס:

אמר ליה הקב"ה: אתה נתת שלום בין ישראל וביני בעוה"ז, אף לעתיד לבוא אתה הוא שעתיד ליתן שלום ביני לבין בני, שנאמר: "הִנֵּה אֶנְכִי שֹׁלֵחַ לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא לְפָנֶי בּוֹא יוֹם ה' וגו', וְהָשִׁיב לָב אָבוֹת עַל בְּנֵי".⁶

3 אפשר לראות זאת גם מהגמ' בב"מ (פה ע"ב), שם מגלה אליהו לרבי שר' חייא ובניו הם בעלי השפעה גדולה בשמיים: רבי גזר תענית ור' חייא עבר לפני התיבה. כשאמר ר' חייא "משיב הרוח" נשבה הרוח, וכשאמר "מוריד הגשם" ירד גשם. כשרצה ר' חייא לומר "מחיה המתים" רעש העולם, ובשמיים רצו לדעת מי גילה רו זה לתחתונים וגילו שהיה זה אליהו, שכן שתי בחינות אלו – ירידת גשמים ותחיית המתים – קשורות אליו.

4 עיין מאמרנו הנ"ל: 'טומאה וטהרה בגויים ובצדיקים'.

5 עיין כוזרי מאמר שני, ס-סא.

6 אולי הסיבה שאין לתפקיד זה של אליהו רמז במקרא הוא משום שישראל, שהיו תחת מלכותו של אחאב, היו בשלום זה עם זה – כדברי חז"ל במדרש (במד"ר יט, ב): "שלא היו בהם דילטורין".

"תורת אמת היתה בפיהו", "תורה יבקשו מפיהו"

לאחר מעמד הר הכרמל בורח אליהו מאחאב למדבר, ושם – לאחר שהוא אוכל מעט – הוא הולך ארבעים יום וארבעים לילה מכוח אותה אכילה ומגיע להר חורב. שם ה' מתגלה אליו והוא מקנא את קנאת ה'. מעמד זה מקביל בהרבה נקודות למעמד הר סיני. המדרש (ילקוט ש"ש מל"א רט, ד"ה 'זהו שאמר הכתוב) מרחיב את ההשוואה בין משה לאליהו:

"ובנביא העלה ה' את ישראל ממצרים ובנביא נשמר" (הושע יב, יד); "ובנביא העלה ה'" – זה משה, "ובנביא נשמר" – זה אליהו ז"ל.

המדרש מוסיף להרחיב בהשוואת שתי הדמויות ואומר: "ואתה מוצא שמשה ואליהו שוים זה לזה לכל דבר", ובמקום אחר מופיע (סוטה יג ע"א): "אליהו תלמידו של משה". אפשר להבין שכוונת המדרש היא שאליהו הוא ממשיך דרכו של משה.

משה הוא המלמד את התורה לישראל, וכך אליהו לעתיד ילמד את עם ישראל תורה – כדברי ר"ש במשנה בעדויות שהזכרנו לעיל, שתפקידו של אליהו הוא להשוות המחלוקת; ומסבירים הפרשנים, שלדעתו השבת הבנים לאבות והאבות לבנים היא השבת התלמידים אל רבותיהם והשבת הרבנים לתלמידיהם. כך מופיע בפיוט על אליהו למוצאי שבת: "איש תשבי על שמו נקרא, תצליחנו על ידו בתורה...", וכך מסביר התוי"ט (ערוכות שם, ד"ה 'שנאמר), שעפ"י דברי ר"ש דרשו שכל 'תיקו' שבש"ס פירושו 'תשבי יתרץ קושיות ואבעיות' – למרות שמשמעות המילה היא 'תהא קאי', כלומר – הבעיה עומדת בעינה.

כך גם כתב המבי"ט (בית אלוקים, שער היסודות סוף פ"ס): "אשר הוא תשבי יתרץ קושיות והיותו... ובזה תגמר לימוד התורה בבירור על ידו בלי שום ספק...". וכן ניתן להבין יותר את דברי מלאכי, שלפני שבישר על ביאת אליה הקדים לומר (ג, כב): "זכרו תורת משה עבדי אשר צייתי אותו בחרוב". עפ"יז ניתן להבין את הפסוק "ותורה יבקשו מפיהו".⁷

מתוך השוואת אליהו למשה אפשר גם להבין את המילים "ומפני שמי נחת הוא". נראה לי שמילים אלו רומזות על מעמד התגלות ה' למשה בצור: "... ויקרא בשם ה'. וינעבר ה' על פניו, ובהמשך: "וימקרה משה ויקד ארצה וישתחו" (שמות לד, ה-ו; ח); וכך אליהו במעמד הר חורב, כשהוא בתוך המערה המקבילה לצור⁸: "ויאמר צא ועמדת בקר לפני ה' והנה ה' עבר... ויהי כשמע אליהו ויילט פניו באדרתו ויצא ויעמד פתח המערה... ויאמר מה לך פה אליהו" (מל"א יט, יא; יג).⁹

7 אגב, הביטוי השני שהוזכר בפסוקים במלאכי שם: "תורת אמת היתה בפיהו" – מזכיר את דברי האלמנה לאליהו (מל"א יז, כד): "דבר ה' בפיך אמת".

8 עיין ילקוט ש"ש.

9 בכך שונה אליהו ממשה. אמנם, הוא מליט את פניו באדרתו ויש בכך משום הכרת הכנעה – אין הוא מסוגל להישיר מבט כלפי ה', כביכול, ויש בכך ביטוי ל"מפני שמי נחת הוא" – אך הוא יוצא מן המערה, ועל כך דרשו חז"ל (פסיקתא רבתי ד, ד"ה 'ויקח אליהו'): "בדבר אחד מצינו משה גדול מאליהו, שלמשה אמר 'ואתה פה עמד עמדי' (דברים ה, כז), ולאליהו – 'מה לך פה אליהו'".

"ורבים השיב מעון"

אליהו מכנס את כל ישראל לכרמל ושם גורם להם לשוב אל ה'. במעמד זה הוא גורם לכך שכל עם ישראל יאמר "ה' הוא הַאֱלֹהִים" (מל"א יח, לט). כך גם מסבירים הפרשנים את נבואת מלאכי "וְהָשִׁיב לְבָב אֲבוֹתָ עַל בְּנֵיהֶם..." – שישׁיב את הבנים לתורת אבותיהם, וכלשון המלבי"ם (סו): "והוא ישיב את כל העולם בתשובה".

כיוון נוסף לכך הוא מדברי חז"ל ביחס ליונה הנביא. חז"ל אומרים (ילקוט ישנה יונה חקנן, ד"ה ירבי לוי) שיונה הוא הבן של האלמנה הצרפית. יונה מלמד אותנו על התשובה – תשובה שנעשית מתוך פחד, אך גם היא נחשבת תשובה וע"כ דווקא ביו"כ קוראים את ספר יונה כדי להראות שאף תשובה כזאת מקובלת לפני ה'. תשובת אנשי נינוה היא גם הדוגמא לתשובה בתעניות – כשאין מטר (שעניינו קשור בצורה ברורה לאלהיו). וכך שנינו במסכת תענית (פ"ב מ"א): "הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין: אחינו, לא נאמר באנשי נינוה זירא הא-להים את שקם ואת תעניתם, אלא וַיִּבְרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם פִּי שָׁבוּ מִדְּרָפָם הִרְעָה' (יתנה ג, ט). המדרש¹⁰ מוסיף שאליהו גורם לכך שכל האנשים שנמצאים במעמד של ברית מילה יימחלו עוונותיהם, שכן הוא אומר לקב"ה שאינו רוצה ללכת לברית פן יהיו שם אנשים חוטאים והוא יקנא קנאת ה' כנגדם. הקב"ה עונה לו שהוא ימחל להם וכך לא יהיה לאלהיו כמי לקנא. ממדרש זה עולה שדווקא קנאתו של אליהו היא הגורמת לתשובתן של ישראל.

אליהו מלאך הברית

עפ"י הסברים אלה נבין יותר את סוף דברי הנביא: "פִּי מְלָאךְ ה' צָבֹא-אוֹת הוּא"¹¹, שהרי בדבריו תיאר את אליהו הנביא.

ראינו שדווקא קנאתו של אליהו גורמת למחילת העוונות, ובעצם עיקרון זה מופיע בפניחס. דווקא קנאתו של פינחס מצילה את ישראל (במדבר כה, יא-יג): "פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַלֵּהֵן הַשִּׁיב אֶת חַמְתִּי מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאוֹ אֶת קִנְאֹתִי בְּתוֹכָם וְלֹא כָלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאֹתִי", ובהמשך: "מִחַת אֲשֶׁר קָנָא לֹא-לֵהוּי וַיִּכְפַּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל".

קנאת הברית קושרת אותנו למלאך הברית המוזכר במלאכי (ג, א), ושם (כ) נאמר: "וְיָמִי מְכַלְפֵּל אֶת יוֹם בּוֹאֹ וְיָמִי הֶעֱלַמְד בְּהִרְאֹתוֹ פִּי הוּא פֶּאֶשׁ מִצָּרָף וּכְבִרִית מְכַבְּסִים". טיהור הברית יהיה קשה ונוקב. הסיגים יובדלו בקושי, וע"כ אמרו חז"ל שהשומר על הברית ניצול מקשיים אלו. אפשר להבין זאת מהגמ' בשבת (ק"ח ע"א) שאומרת: "כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלש פורענויות", ואחת מהן היא חבלו של משית. על כך מביאים חז"ל את הפסוק "הִנֵּה אֲנֹכִי שֹׁלֵחַ לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּכִיא לְפָנַי בּוֹא יוֹם ה'", שמדבר על ביאת מלאך הברית; ונראה שכוננת חז"ל היא שהשומר על ברית השבת – "בְּרִית עוֹלָם" (שמות לא, טז) – ניצול מחבלי הברית.

ר' יהושע בן לוי מסביר (קידושין עא ע"א), שטיהורו של מלאך הברית הוא טיהור הממזרים; וכך הם דברי ר' יהושע בסוף עדויות (סו): "מקובל אני מרבין יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני, שאין אליהו בא לטמא ולטהר, לרחק ולקרבו, אלא לרחק

10 מובא בבני יששכר תשרי מאמר ד, דרוש ב, ז.

11 יש גם קשר בין דברים אלו; למשל, מי שלא נימול אינו יכול ללמוד תורה (תנחומא משפטים, ה).

המקורבין בזרוע (שכולם יודעים שהם פסולים) ולקרב המרוחקים בזרוע" – ושאר הפסולים יטהרם, כדברי ר' יהושע בן לוי. נראה שמטרת טיהור הממזרים היא כדי שגם הם יוכלו לקבל פני שכינה, שכן אמר ר' חמא בר חנינא: "כשהקב"ה משרה שכנינתו, אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל" (קדושין ע"ב). נמצאנו למדים שאליהו מכין את עם ישראל לקבלת פני שכינה. הכנתו של אליהו חשובה מאוד, שכן מלאכי (ג, כד) מסביר שאם לא יעשה כן הקב"ה יבוא "וְהִפִּיתִי אֶת הָאָרֶץ חָרָם". וכך הם דברי עמוס (ה, יח; ס): "הֲיִי הַמִּתְאָנִים אֶת יוֹם ה' לְמָה זֶה לְכֶם יוֹם ה' הוּא חֲשָׁן וְלֹא אֹר... הֲלֹא חֲשָׁן יוֹם ה' וְלֹא אֹר וְאִפְּל לֹא נִגַּה לוֹ". כלומר, לאותם אשר לא מוכנים ליום ה' – יום זה הוא חושך ולא אור¹². אליהו מכין את עם ישראל ליום ה' ע"י תשובה, ע"י תורה וע"י השכנת שלום בעולם. הוא המכין את עם ישראל לקבלת פני משיח, כדברי רש"י בעירוובין (כג ע"ב) על הפסוק "לִפְנֵי בּוֹא יוֹם ה'": "לפני ביאת בן דוד יבוא אליהו לבשר".

בתנא דבי אליהו רבה (יח, ד"ה 'פעם אחת היה) מובא שנחלקו חכמים מהיכן אליהו בא; יש אומרים מזרעה של רחל, ויש אומרים מזרעה של לאה. בא אליהו ואמר לפניו שהוא מזרעה של רחל, ואף מיוחס אחר שבט בנימין. שאלו אותו: "ולא כהן אתה? ! ולא כך אמרת לאשה האלמנה: 'אך עשי לי משם עגה קטנה בראשנה והוצאת לי (שתפריש חלה קודם), וְלִבְנֵךְ תַעֲשֵׂי בְּאֶחְרָנָה' (מלא"א ז, יג)? אמרתי להן: אותו תינוק בן יוסף היה (נ"א: משיח בן יוסף היה), ורמזו רמזתי לעולם שאני יורד תחלה לכבל ואחר כך יבא בן דוד". נראה לי שיש שתי בחינות בדמותו של אליהו; הוא מזרעה של רחל, מבנימין – אך מצד שני כהן הוא, כדבריו במדרש (מדרש משלי ט, ד"ה 'ידא אף ערכה') "כהן אני"¹³.

בנימין הוא הצד המקשר בין שני הכוחות המרכזיים בעם ישראל, בין יוסף (אפרים) ויהודה. הוא אחיו של יוסף ולא שוכח אותו¹⁴, ומצד שני יהודה ערב עליו שיביאו בשלום אל אביו. בנימין לא יתן ליהודה לעזוב את יוסף וממילא יצור מצב שעם ישראל לא ייחלק לשנים, ואף כשעם ישראל נחלק – בנימין נשאר עם יהודה, כך שיהודה בסוף יתחבר עם יוסף. בית המקדש שבו שורה השכינה הוא בחלק בנימין – "בין פתפיו שכן" (דברים לג, יב), שכן הוא לא מייצג רק שבט אחד – אלא את עם ישראל כולו. כולם קשורים אליו, אף שאין הוא מופיע כדמות בולטת ומנהיגה. הוא הבן שנולד בארץ ישראל ולא השתחוה לעשו. הוא שומר על הנקודה הפנימית השורשית של עם ישראל שלא תיפגע לעולם, וכך אמרו חז"ל (שבת סה ע"ב) שבנימין לא חטא מעולם ומת בעטיו של נחש.

אליהו, שהוא בעצם מלאך הברית, מייצג את הנקודה הזאת – נקודת הברית – שהיא הקשר השורשי המיוחד בין עם ישראל לקב"ה והשוני בין עם ישראל לעמים האחרים, ומצד זה אליהו שייך לשבט בנימין. אליהו דואג לעם ישראל ומנסה להשיבם למוטב עד כמה שהוא יכול; הוא מנסה להחזיר אותם לברית שהפרו – "כי עָזְבוּ בְרִיתְךָ" (מלא"א ט, י)¹⁵.

12 כך גם בצפניה (א, יד-טו): "קְרוֹב יוֹם ה' הַגָּדוֹל קְרוֹב וּמֵהָר מֵאֵד, קוֹל יוֹם ה' מֵר צָרַח שֶׁם גְּבוּר. יוֹם עֲבָה הַיּוֹם הַהוּא..."

13 וגם פה לא אמר להם במפורש שלא היה כהן, אלא שהעוגה היתה רמו לדבר אחר.

14 רש"י בראשית מג, ל ביחס לשמות בני בנימין.

15 חז"ל (ב"ב קטו ע"ב; ספרא בחוקותי ב, ח) הזכירו את ברית השבטים, שעניינה שלא יכלה שבט מישארל. הגר"י (בחידושיו לתורה, מא) הסביר שברית זאת נכרתה כאשר הקב"ה קרא ליעקב ישראל, שם נתבשר יעקב בלידת בנימין – הבן שישמור על ברית השבטים – ושם גם נתבשר על מעמד הר הכרמל שנעשה

עניינו של משיח בן יוסף הוא מורכב ועמוק, ואין כאן המקום לפרשו אף אילו ידעתי את משמעותו העמוקה¹⁶ – אך בצורה כללית ניתן לומר, שכשם שיוסף מייצג את הצד החומרי בעם ישראל, "הַמְשָׁפִיר לְכָל עַם הָאָרֶץ" (בראשית מב, ו) שנבלע בין האומות ומתדמה להם בצורה חיצונית – כך משיח בן יוסף הוא הגאולה החומרית של עם ישראל; פיתוח המדינה, הצבא, הכלכלה וכל שאר הדברים השייכים לכל שאר אומות העולם. משיח בן יוסף מכין את הקרקע למשיח בן דוד, שתפקידו ליצוק את הצד הרוחני המיוחד של עם ישראל לתוך הכלים החומריים שהכין משיח בן יוסף. זהו תפקידה של מלכות בית דוד – לאחד בין עולם הקודש לעולם החול, כך שהחול ישמש את הקודש ולא יתנגד לו. משיח בן יוסף נראה כלפי חוץ כגוף מת חסר חיים רוחניים; כל עניינו הוא הצד החומרי ואין הוא מחפש כלל את הצד הרוחני, ואדרבה – הוא מתנגד לרוחניות שנראית לו כחונקת אותו. וכך כותב הרכ קוק באיגרותיו (ח"א, מז), שההתרומומות החילונית "מונחת כגולם ומצפה לנשמת חיים"; בשלב זה היא "מזקת ומטמאה בהיותה לבדה" – אך היא תהיה "מטהרת ומקדשת, מאירה ומחיה כשתופיע עליה נשמתה".

אליהו הוא נביא של מלכות ישראל ולא של מלכות יהודה; הוא התמודד מול אחאב. אחאב, יותר מכל, מייצג את עוצמתה של מלכות ישראל (יוסף). הגמ' במגילה (יא ע"א) אומרת: "שלשה מלכו בכיפה (רש"י: תחת כל כיפת הרקיע), ואלו הן: אחאב, ואחשוורוש ונבוכדנצר", ובכמ"ר (ט, ב) מובא: "דורו של אחאב כולו עובדי עבודת כוכבים היו, וע"י שלא היו בהם דילטורין – יוצאין למלחמה ונוצחין". אחאב הקפיד מאוד על כבוד ישראל, ולכן היה מוכן להילחם עם בן הדד אף שמלחמה זאת נראתה חסרת סיכוי – אך ורק כדי שלא יוכל בן הדד לבוא לקחת את 'מחמד עיניו' (מלא' א, ב, א-כב), שחז"ל (סנהדרין קב ע"ב) דרשו זאת על התורה, שאף שלא קיים אותה – ראה בה כבוד לאומי שא"א לוותר עליו. בסוף ימיו התעקש לעמוד במרכבתו אף שנפגע, כדי שהעם לא ידעו שנפגעו וייכנעו במלחמה (מ"ק כח ע"ב). הכבוד הלאומי היה חשוב לו, ועל כך אמרו חז"ל שזכה לעוה"ב (סנהדרין קד ע"ב).

אליהו מנסה להפיח דוח חיים במלכות ישראל¹⁷. הוא מנסה להשיבם אל ה' ומקנא קנאת ה' על הברית שעברו: "מלכות אפרים מנעו מהם ברית מילה, ועמד אליהו ז"ל קנא קנאה גדולה" (ילקוט ישוע טו, ד"ה 'בעת ההיא'), והדרך להשיבם אל ה' היא דרך של יסורים – "ונשבע לשמים שלא להוריד טל ומטר". דווקא הפסקת הטל והמטר גרמה למעמד הגדול בהר הכרמל שכל העם מודה שה' הוא האלוקים, אך אליהו לא מצליח להשיב את העם אל ה' והוא בורח למדבר ושם מבקש את נפשו למות, "כִּי לֹא טוֹב אֲנִי מְאֻבְּתִי" (מלא' א, יט, ד). הקב"ה מלמדו שאין מתייאשים. הוא מסביר לו שאם הוא מתייאש הוא צריך למשוך את יהוא בן נמשי, את חזאל מלך ארם ואת אלישע – כך שיישארו בישראל רק שבעת אלפים, "כָּל הַבְּרָפְסִים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לְבַעַל וְכָל הַפָּה אֲשֶׁר לֹא נִשְׁק לֹ" (שם, יח). תיאור זה מזכיר את דברי מלאכי "פֶּן אָבֹא וְהִפִּיתִי אֶת הָאָרֶץ חָרָם", שיתקיים אם אליהו לא יעשה את תפקידו. אליהו

ע"י אליהו (כמש"כ רש"י בראשית לה, יא ד"ה 'גוי וקהל גוים'), שנועד לשמור על הברית הזאת (הרחבה לברית השבטים – בדרשות בית ישי, מד).

16 ליתר העמקה בעניינו של משיח בן יוסף עיין קול התור (פ"ב, ח"ב); מאמרי הראי"ה, המספר בירושלים (עמ' 94).

17 אפשר להוסיף את דברי הרמב"ן (בראשית ב, ז, ד"ה 'ויפח באפיו'): "כי הנופח באפי אחר – מנשמתו יתן בו". אליהו נופח במשיח בן יוסף חלק מנשמתו, נשמה מלאה חיים, תורה ותשובה, נשמה שבעורת בחוכה הקינאה לברית, נשמה שתיתן למשיח בן יוסף להמשיך לחיות.

גורם לכך שאלישע יחליף אותו, אך אין הוא מושח את יהוא ואת חזאל¹⁸. הוא מנסה עדיין להוכיח את אחאב על כרם נבות, והקב"ה אף מראה לו שאחאב מקבל את תוכחתו. אליהו מבין שכרגע הזמן לא ראוי ליום בוא ה' והוא עולה השמימה – אך אליהו יודע שיבוא יום והוא יחיה את משיח בן יוסף. יהיו יסורים – ויסורים קשים – עד שמשיח בן יוסף יחזור לכרית שאליהו מקנא לה, "כי הוא פֶּאֶשׁ מְצַרְף וּכְבֻרֵית מְכַבְּסִים". הוא יודע שאפשר לחיות את הגוף שנראה מת; הגוף, שמצד הדין מטמא את הכהן – אך אליהו יודע שאפשר להפיח בו רוח חיים. הוא דבק במקור החיים, ולכן "ברור לו שיחיהו" וינפת בו נשמת חיים; לכן מותר לו להיטמא לו "משום פיקוח נפש", כמו שהסביר ר"י בחוס' שהבאנו בתחילת המאמר. וכך מסביר הרב קוק (אגרות הראי"ה ח"א, פט):

... לאחד את כל הכחות הרעננים אשר בעמנו להיות מוכנים לחיות חיים בריאים ושלמים, חיים כאלה שיהיו למופת לכל העמים תחת כל השמים בעוזם וגבורתם ביחד עם הוד קדושתם ורוממותם, שאז נוכל למלא את התעודה הראויה לישראל בארץ ישראל. וזה אי אפשר כי אם ע"י קיפול כל הטוב הנמצא בחיי האבות והבנים גם יחד, באופן שלא די שלא יהיו הצדדים הטובים שיש בשני דרכי החיים סותרים זה את זה, כ"א מחזקים ומרוממים זה את זה. זהו יסוד השבת לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.

– שזהו בעצם תפקידו של אליהו. לאחר שאליהו מכין את עם ישראל לקבלת פני משיח, הוא קורא לבן דוד שיבוא וימלוך, במהרה בימינו אמן!

18 אלישע מושח את יהוא בלבד, אך גם הוא לא מושח את חזאל אלא רק מנבא לו שיהיה מלך (מל"ב ח, יג).